

Ζ. Σμυρναίου,
Επικ. Καθηγήτρια, ΕΚΠΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Η σχολική βία και ο εκφοβισμός (ΣΒΕ) είναι ένα πολυδιάστατο κοινωνικό φαινόμενο με ανησυχητικές διαστάσεις και βλαβερές συνέπειες στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και στη διαδικασία της μάθησής του. Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να εξετάσει ορισμένα θεμελιακά εννοιολογικά και θεωρητικά ζητήματα που αφορούν το φαινόμενο της σχολικής βίας και του εκφοβισμού.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη του κεφαλαίου αυτού, θα είστε σε θέση να:

**Προσδοκώμενα
Αποτελέσματα**

- κατανοείτε και να διακρίνετε τι είναι και τι δεν είναι σχολικός εκφοβισμός
- αναγνωρίζετε τις διάφορες άμεσες και έμμεσες μορφές του
- εντοπίζετε και να αξιολογείτε τα ψυχολογικά συμπτώματα στα εμπλεκόμενα μέρη ως διάγνωση του φαινομένου
- κατανοείτε τις διαστάσεις του φαινομένου

- Εννοιολόγηση σχολικού εκφοβισμού
- Μορφές σχολικού εκφοβισμού
- Πολύπλευρες διαστάσεις
- Διάγνωση ψυχολογικών συνεπειών

Έννοιες Κλειδιά

Το κεφάλαιο αυτό περιλαμβάνει δύο ενότητες. Στην πρώτη επιχειρείται η απόδοση ενός σαφούς ορισμού για την περιγραφή του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού και βίας καθώς και το πλαίσιο οριοθέτησής του ενώ αναλυτικά περιγράφονται και οι διάφορες μορφές εκδήλωσής του. Στη δεύτερη ενότητα εξετάζεται η εμφάνιση του φαινομένου μέσα από τις πολύπλευρες διαστάσεις του αλλά και τα αίτια που ευθύνονται για τη συντήρησή του. Επίσης, γίνεται αναφορά

**Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις**

στις ψυχολογικές συνέπειες του φαινομένου ως προς τα εμπλεκόμενα μέρη.

Ενότητα 1.1

Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζουμε μια επισκόπηση της εξέλιξης της έννοιας του σχολικού εκφοβισμού, οριοθετείται το πλαίσιο αναγνωρισιμότητας του φαινομένου, γίνεται αναφορά στα εμπλεκόμενα μέρη καθώς και στις συνθήκες που επιτρέπουν την εκδήλωσή του. Τέλος, δίνεται έμφαση στη διάκρισή του φαινομένου στις διάφορες άμεσες και έμμεσες μορφές έκφασής του.

Σκοπός

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

- κατανοείτε και να αναγνωρίζετε το πλαίσιο εκδήλωσης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού
- διακρίνετε τις διαφορετικές μορφές εκδήλωσης του σχολικού εκφοβισμού

**Προσδοκώμενα
Αποτελέσματα**

- Σχολικός εκφοβισμός
- Αρνητική πράξη
- Ανισσοροπία δύναμης
- Ο μαθητής που εκφοβίζει
- Ο μαθητής που εκφοβίζεται
- Τα παιδιά θεατές
- Άμεσος και έμμεσος σχολικός εκφοβισμός
- Λεκτικός εκφοβισμός
- Συναισθηματικός εκφοβισμός
- Ψυχολογικός εκφοβισμός
- Σωματικός εκφοβισμός
- Κοινωνικός εκφοβισμός
- Σεξουαλικός εκφοβισμός
- Ρατσιστικός εκφοβισμός
- Εκφοβισμός με εκφοβισμό
- Ηλεκτρονικός εκφοβισμός/ Cyberbullying

Έννοιες Κλειδιά

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει δύο βασικές υποενότητες. Στην πρώτη οριοθετείται η έννοια του σχολικού εκφοβισμού και αιτιολογείται ο προσδιορισμός του ως ομαδικού φαινομένου, κάνοντας αναφορά στα εμπλεκόμενα μέρη αλλά και στο

**Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις**

πλαίσιο εκδήλωσης του φαινομένου. Στη δεύτερη υποενότητα παρουσιάζονται αναλυτικά οι διάφορες μορφές εκδήλωσης του σχολικού εκφοβισμού, αν και σε πολλές περιπτώσεις είναι επικαλυπτόμενες.

1.1.1 Ορισμός και οριοθέτηση του φαινομένου της σχολικής βίας και του εκφοβισμού (ΣΒΕ)

Το πρόβλημα της σχολικής βίας και του εκφοβισμού (ΣΒΕ) παρατηρείται όλο και περισσότερο στις σύγχρονες κοινωνίες με σοβαρές επιπτώσεις για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και του εφήβου αλλά και για τη διαδικασία της μάθησης (Smith et al., 2004, Georgiou & Stavrinides, 2008; Stavrinides, et al., 2010). Οι έννοιες σχολικός εκφοβισμός και βία μπορούν να γίνουν κατανοητά ως ένα πεδίο «αντικοινωνικών» συμπεριφορών στο χώρο του σχολείου και μορφές κακοποίησης (Dawkins, 1995), κυμαινόμενων από την αντίθεση, τη διαφορετικότητα και τον εκφοβισμό μέχρι τις βίαιες επιθέσεις.

Παρά το μεγάλο αριθμό των ερευνητικών μελετών που έχουν διεξαχθεί τόσο στον ελληνικό όσο και το διεθνή χώρο αναφορικά με το φαινόμενο του ΣΒΕ (Pateraki & Houndoumadi, 2001), ο εκφοβισμός και η θυματοποίηση των μαθητών στο σχολείο, αποτελεί μια σχετικά νέα περιοχή έρευνας αλλά και επιτακτικής ανάγκης λόγω της μεγάλης εμφανισιμότητάς του. Το φαινόμενο αυτό μελετήθηκε για πρώτη φορά το 1978 στη Νορβηγία με την αυτοκτονία τριών θυμάτων όπου ο εκφοβισμός αναγνωρίστηκε ως κοινωνικό ζήτημα ενώ το 1987, 9 χρόνια μετά, εμφανίζεται ο σχετικός όρος “bullying” σε πολλά επιστημονικά περιοδικά (Βασιλείου, 2005).

Στην Ελλάδα του φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού έχει λάβει ανησυχητικές διαστάσεις και σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα τουλάχιστον 10%-15% των μαθητών είναι θύματα συστηματικής βίας από συμμαθητές τους, ενώ το 5% παραδέχονται ότι ασκούν βία (με συντριπτική πλειοψηφία των αγοριών στην άσκηση σωματικής βίας σε σύγκριση με τα κορίτσια που επιδίδονται περισσότερο στον κοινωνικό εκφοβισμό). Παράλληλα, ένας μεγάλος αριθμός του μαθητικού πληθυσμού φαίνεται να αποτελεί τους μάρτυρες στα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού (Ε.Ψ.Υ.Π.Ε., 2008).

Η παρούσα ενότητα αποσκοπεί στην οριοθέτηση του προβλήματος της σχολικής βίας για την κατανόηση των χαρακτηριστικών και της έκτασης του φαινομένου, προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να είναι σε θέση να λαμβάνουν μέτρα πρόληψης και αντιμετώπισης του.

Ο σχολικός εκφοβισμός έχει επικρατήσει με τον αγγλικό όρο ‘bullying’ μιας και στην Ελληνική γλώσσα και βάσει ελληνικής βιβλιογραφίας αποδίδεται με διάφορες ονομασίες όπως «εκφοβισμός / θυματοποίηση», «Σχολικός εκφοβισμός», «σχολική επιθετικότητα», «κακοποίηση

Εικόνα 1: www.boro.gr

συνομηλικού», «άσκηση βίας από μαθητή σε μαθητή», «κάνω το μάγκα», «ταλαιπωρώ», «μειώνω», «είδος επιθετικής συμπεριφοράς», «αντικοινωνική συμπεριφορά», «αντικοινωνική-επιθετική συμπεριφορά μεταξύ μαθητών στο χώρο του σχολείου» (Παραδεισιώτη & Τζιόγκουρος, 2008:3). Στο παρόν οδηγό θα χρησιμοποιούμε τον όρο «σχολικός εκφοβισμός και βία», ο οποίος αποτυπώνει και προσδιορίζει όλες τις μορφές εκδήλωσης φαινομένων σχολικού εκφοβισμού και επιθετικών ενεργειών.

Οι έννοιες σχολική βία και εκφοβισμός έχουν αποδοθεί με διάφορους ορισμούς. Ο Roberts (2006:14) ορίζει το σχολικό εκφοβισμό ως ένα συνδυασμό λεκτικών και σωματικών επιθέσεων και κακοποιήσεων, που απευθύνονται από ένα δράστη-θύτη (‘εκφοβιστή’) (the bully) σε ένα στόχο (το θύμα)¹. Επιπλέον ο σχολικός εκφοβισμός έχει οριστεί ως η πραγμάτωση σκόπιμων, επαναλαμβανόμενων, βλαβερών ενεργειών ή λέξεων ή άλλου είδους συμπεριφοράς, όπως βρισιές, απειλές, οι οποίες διαπράττονται από ένα παιδί ή ομάδα παιδιών ενάντια σε ένα άλλο παιδί ή ομάδα παιδιών. Ενώ σύμφωνα με τους Sharp & Smith (1994:1) πρόκειται για μία συμπεριφορά, η οποία συνιστά συστηματική κατάχρηση εξουσίας και υποδηλώνει μια επιθυμία για εκφοβισμό και κυριαρχία.» Σύμφωνα με τον Olweus (1996), ο οποίος είναι πρωτοπόρος στη έρευνα για τη διερεύνηση του φαινομένου του εκφοβισμού, ο σχολικός εκφοβισμός και η βία παρατηρείται όταν ένα παιδί «εκτίθεται, κατ’ επανάληψη και σε διάρκεια χρόνου, σε αρνητικές πράξεις από ένα ή περισσότερα άτομα» και διακρίνει το σχολικό εκφοβισμό ως μια υποκατηγορία της επιθετικής συμπεριφοράς, διαχωρίζοντάς τον με αυτόν τον τρόπο από τη βίαιη συμπεριφορά, αν και σε πολλές περιπτώσεις είναι επικαλυπτόμενες.

Βάσει της διατύπωσης αυτής του Olweus, θα πρέπει να σημειωθεί ότι **όλες οι μορφές μαθητικής επιθετικότητας δεν αποτελούν εκφάνσεις της βίας στο σχολικό περιβάλλον**. Η επιθετικότητα, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο αλλά και οικουμενικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης δεν αποτελεί πάντα μορφή εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Όπως για παράδειγμα στα πλαίσια ενός παιχνιδιού

¹ Παρόλο που στον οδηγό χρησιμοποιούνται οι όροι ‘θύτης’ και ‘θύμα’, όπως και στην ελληνική και τη διεθνή βιβλιογραφία, συστήνεται στους εκπαιδευτικούς να μην χρησιμοποιούνται ως ‘ταμπέλες’ στο σχολικό περιβάλλον, καθότι πρόκειται για αρνητικά φορτισμένους όρους, οι οποίοι επηρεάζουν την αυτό-εικόνα των μαθητών. Ως πιο δόκιμοι όροι συστήνονται ‘ο μαθητής που ασκεί εκφοβισμό’ και ‘ο μαθητής που δέχεται εκφοβισμό’.

στη σχολική αυλή, η έκφραση επιθετικότητας εξαιτίας μιας διαφωνίας δεν αποτελεί αυτόματα και μορφή εκφοβισμού. Αντίθετα, η επιθετικότητα μπορεί να εκφραστεί σε μορφές συμπεριφοράς κοινωνικά αποδεκτές, σε κάποιες περιπτώσεις, όταν εκδηλώνεται με τη μορφή του θάρρους της γνώμης, της διεκδίκησης, της πρωτοβουλίας, κλπ. Μάλιστα ο Olweus τονίζει τη διαφορά του σχολικού εκφοβισμού με το «πείραγμα» στα πλαίσια ενός παιχνιδιού. Το «πείραγμα» εκδηλώνεται μεταξύ φίλων, δεν περιλαμβάνει την πρόκληση σωματικού πόνου των άλλων και ταυτίζεται με την έννοια του αστεϊσμού, ενώ και τα δύο μέρη φαίνεται να το απολαμβάνουν. Βέβαια είναι δυνατόν και το «πείραγμα» να μετατραπεί σε εκφοβισμό αν συμβαίνει για μεγάλο χρονικό διάστημα και το παιδί στο οποίο απευθύνεται αισθανθεί ότι οι πράξεις των άλλων δεν διέπονται από αστείο και δεν γίνονται μέσα στα όρια του παιχνιδιού. Αντίθετα, με την έννοια του σχολικού εκφοβισμού αναφερόμαστε σε επιθετικές συμπεριφορές, οι οποίες στοχεύουν πάντα στην εμπρόθετη και επαναλαμβανόμενη τρομοκράτηση των πιο «αδύναμων» ενώ εμπλέκονται άτομα που δεν έχουν φιλικές σχέσεις.

Από την πληθώρα των ορισμών που υπάρχουν στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία μπορούμε να προσδιορίσουμε τα κριτήρια που οριοθετούν την έκφανση της σχολικής βίας στα εξής:

- **απρόκλητη & εσκεμμένη αρνητική πράξη/ επιθετική συμπεριφορά**
- **επανάληψη**
- **ανισορροπία δύναμης ή εξουσίας**
- **αρνητικές επιπτώσεις και αποτελέσματα**

Με τον όρο «αρνητική πράξη» αναφερόμαστε σε ενέργειες που ασκούνται από ένα άτομο ή πολλά σε άλλο ή άλλα άτομα προκειμένου να τους προκαλέσουν εσκεμμένη βλάβη ή να τους πληγώσουν συναισθηματικά είτε ασκώντας σωματική ή λεκτική βία ή και με άλλες εχθρικές και επιθετικές εκδηλώσεις. Όσον αφορά το στοιχείο της επανάληψης θα πρέπει να αποσαφηνισθεί ότι αναφερόμαστε στη διάπραξη σχολικής βίας μόνο όταν το φαινόμενο είναι επαναλαμβανόμενο και δεν αποτελεί μεμονωμένο γεγονός, όπως για παράδειγμα ένας τυχαίος καβγάς ή μια λεκτική διαμάχη ανάμεσα σε μαθητές. Επίσης το φαινόμενο της σχολικής βίας εκδηλώνεται σε καταστάσεις όπου ενυπάρχει το στοιχείο της ανισορροπίας δύναμης ή εξουσίας μεταξύ του παιδιού που εκφοβίζει και του παιδιού που εκφοβίζεται, είτε πρόκειται για αντικειμενική ανισότητα δύναμης (π.χ. σωματική) είτε για αντιληπτή (π.χ. προσωπικότητας). Σε κάθε περίπτωση πάντως, το παιδί που βιώνει τον εκφοβισμό αδυνατεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του (Farrington, 1995; Smith & Brain, 2000). Και βέβαια οι πράξεις σχολικού εκφοβισμού έχουν αποτέλεσμα ή θα μπορούσαν να έχουν ως αποτέλεσμα σωματική βλάβη ή συναισθηματικές δυσκολίες (ψυχολογικές, δυσκολίες

συμπεριφοράς) πάνω στο παιδί όπου ασκούνται αρνητικές πράξεις.

Επιπλέον, ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα **ομαδικό φαινόμενο**, εφόσον δεν αφορά μόνο το/τους μαθητή/ές που εκφοβίζουν και εκείνον/ους που εκφοβίζονται αλλά και όσους τυγχάνει να είναι παρόντες σε αυτά τα περιστατικά, δηλαδή τους παρατηρητές, ή ακόμα και αυτούς που δεν είναι παρόντες αλλά γνωρίζουν ότι συμβαίνουν αυτά τα επαναλαμβανόμενα περιστατικά αρνητικών πράξεων, οι οποίοι μπορεί να είναι μαθητές αλλά και ενήλικες, όπως εκπαιδευτικοί ή άλλοι εργαζόμενοι στη σχολική μονάδα ή ακόμα και γονείς. Έτσι προσδιορίζεται ότι στο φαινόμενο του bullying εμπλέκονται πολλά μέρη, όπως:

- Ο θύτης (ο μαθητής ή ομάδα μαθητών που ασκεί εκφοβισμό)
- Το θύμα (ο μαθητής που δέχεται εκφοβισμό).
- Τα παιδιά θεατές
- Οι εκπαιδευτικοί ή άλλο προσωπικό της σχολικής μονάδας
- Οι γονείς

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να γενικεύσουμε ότι ο όρος σχολικός εκφοβισμός και βία, χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια κατάσταση κατά την οποία εκτελείται **εσκεμμένη, απρόκλητη, συστηματική και επαναλαμβανόμενη βία και επιθετική συμπεριφορά με σκοπό την επιβολή, την καταδυνάστευση και την πρόκληση σωματικού και ψυχικού πόνου σε συμμαθητές από συμμαθητές τους**, στα πλαίσια μιας διαπροσωπικής σχέσης που χαρακτηρίζεται από δυσαναλογία εξουσίας, εντός και εκτός σχολείου. Μέσα σε αυτήν την κατάσταση οι θύτες συχνά χαρακτηρίζονται ως «οι ισχυροί» οι οποίοι αισθάνονται ότι θα αντλήσουν μέσα από αυτές τους τις πράξεις κάποιο όφελος, όπως ευχαρίστηση, κύρος ή ακόμα και υλικές απολαβές ενώ τα θύματα κατέχουν τη θέση του «αδύναμου» αποδέκτη των βίαιων αυτών επιθέσεων μην μπορώντας να προστατέψουν με ουσιαστικό και ριζικό τρόπο τον εαυτό τους.

1.1.2 Μορφές σχολικού εκφοβισμού

Το σχολείο αποτελεί μια μικρογραφία της κοινωνίας και όπως είναι εύλογο αρνητικά φαινόμενα και εκδηλώσεις βίας που διαπράττονται στην κοινωνία θα έχουν σοβαρό αντίκτυπο και θα επηρεάζουν και τη σχολική ζωή. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του χουλιγκανισμού, το οποίο είναι ιδιαίτερα έντονο στη χώρα μας και εκδηλώνεται με τη μορφή φανατισμού που οδηγεί σε ακραίες βίαιες πράξεις. Φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού μπορούμε να έχουμε τόσο μέσα στο σχολικό χώρο όσο και εκτός σχολείου. Ωστόσο, μόνο ελάχιστα από τα περιστατικά βίας στα σχολεία φτάνουν τελικά στην εκπαιδευτική κοινότητα, καθώς σύμφωνα με έρευνες, τα παιδιά-θύματα συνήθως ντρέπονται ή φοβούνται να καταγγείλουν ένα τέτοιο περιστατικό. Το ίδιο όμως ισχύει και για τους μαθητές που γίνονται μάρτυρες σε ένα βίαιο συμβάν, οι οποίοι δεν αναφέρουν το περιστατικό είτε από φόβο ή ντροπή ή σε μερικές περιπτώσεις γιατί δεν κατανοούν ότι συμμετέχουν σε μια πράξη βίας. Ενώ πολλές φορές ακόμη και οι γονείς αποκρύπτουν ή δεν δίνουν την δέουσα προσοχή σε τέτοιου είδους περιστατικά που τους μεταφέρουν τα παιδιά τους από το σχολείο.

Βάσει ερευνητικών μελετών ως συνηθέστεροι χώροι διάπραξης περιστατικών σχολικής βίας, αναφέρονται οι εξής:

- Η τάξη
- Η αυλή του σχολείου
- Το γήπεδο
- Οι τουαλέτες
- Στο δρόμο προς και από το σχολείο

Ο εκφοβισμός μπορεί να εκδηλωθεί με διάφορες μορφές άμεσες ή έμμεσες, οι οποίες αναφέρονται σε διάφορα περιστατικά τα οποία παραβιάζουν τα δικαιώματα των παιδιών (Pinheiro, 2006). Οι άμεσες μορφές εκφοβισμού αναγνωρίζονται πιο εύκολα προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να παίρνουν τα κατάλληλα μέτρα ενώ οι έμμεσες χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής και παρατήρησης εκ μέρους των εκπαιδευτικών και των γονέων. Όλες όμως οι μορφές έχουν βαρύτατες αρνητικές συνέπειες στα άτομα στα οποία ασκούνται είτε βραχυπρόθεσμα είτε μακροπρόθεσμα ενώ δυστυχώς σε μερικές περιπτώσεις απειλείται ακόμα και η σωματική ακεραιότητα των μαθητών. Πολλές από τις μορφές είναι επικαλυπτόμενες και διακρίνονται μόνο βάσει πολύ συγκεκριμένων λεπτομερειών. Είναι, λοιπόν, ιδιαίτερα σημαντικό, οι εκπαιδευτικοί να αναγνωρίζουν και να διακρίνουν μεταξύ του άμεσου εκφοβισμού-με σχετικά ανοιχτές επιθέσεις απέναντι στο θύμα-και έμμεσου εκφοβισμού, με τη μορφή της κοινωνικής απομόνωσης και του σκόπιμου αποκλεισμού από την ομάδα προκειμένου να προβαίνουν στις κατάλληλες θεραπευτικές ενέργειες (Βασιλείου, 2005; Stavrinides, et al., 2010).

Οι διάφορες μορφές του εκφοβισμού (Espelage & Swearer, 2003; Ψάλτη & Κωνσταντίνου, 2007; Lidzhegu, 2012) είναι οι εξής:

Α. Λεκτικός: Πρόκειται για άμεση μορφή εκφοβισμού, ο οποίος περιλαμβάνει τη χρησιμοποίηση υβριστικών ή περιπαικτικών εκφράσεων, χρήση παρατσουκλιών, πειραγμάτων, απειλών, εκβιασμών, αγενών σχολίων και ειρωνείας ή και άλλου είδους κοροϊδευτικών και σαρκαστικών εκφράσεων που απευθύνονται σκόπιμα από κάποιο άτομο ή ομάδα ατόμων σε κάποιο άλλο προκειμένου να τον πληγώσουν (Barone, 1997; Smith & Sharp, 1994). Δεδομένου ότι αναφέρεται σε διάπραξη προφορικών επιθέσεων είναι δύσκολο να διευθετηθεί, ακόμα και όταν γίνεται αναφορά στους εκπαιδευτικούς ή και σε άλλους ενήλικες, εφόσον αυτοί που τον ασκούν πάντα το αρνούνται, και ειδικά στις περιπτώσεις που δεν υπάρχουν χειροπιαστές αποδείξεις και μαρτυρίες από τους παρευρισκόμενους μάρτυρες (Van Niekerk, 1993).

Εικόνα 4: thinkinc.org.au

Β. Συναισθηματικός: Πρόκειται κυρίως για έμμεση μορφή εκφοβισμού. Ο συναισθηματικός εκβιασμός περιλαμβάνει απειλές, εκβιασμούς, διάδοση κακοηθών και ψευδών φημών υβριστικές ή περιπαικτικές εκφράσεις για τη φυλή, την εθνικότητα, τη θρησκεία, την ταυτότητα αναπηρίας, τη σεξουαλική ταυτότητα του θύματος, επιδιωκόμενη απομάκρυνση των φίλων, απομόνωση ή και άσκηση πίεσης από τους συμμαθητές (Naser, et al., 2003).

Εικόνα 3: Earned Income Credit for Disabled Children | Earned Income Credit earned-income-credit.com

Γ. Ψυχολογικός: Πρόκειται για έμμεση μορφή εκφοβισμού, όπου τα θύματα βιώνουν εσκεμμένα σε μεγάλη συχνότητα αποκλεισμό από κοινωνικές ή/και ομαδικές δραστηριότητες, κοινωνική απομόνωση ή αποκλεισμό από το παιχνίδι στα διαλείμματα. Όπως και στον συναισθηματικό εκβιασμό και εδώ τα θύματα μπορεί να είναι αποδέκτες δυσφήμισης και κακοπροαίρετων κουτσομπολιών ή επεισοδίων με στόχο τη γελοιοποίησή τους (Whitney & Smith,

Εικόνα 2: Beyond the Borderline Personality: Alone in the Dark – Social

1993; Krige, et al., 2000).

Δ. Σωματικός: Ο σωματικός εκφοβισμός αποτελεί την πιο άμεση μορφή

Εικόνα 5: www.onlinecollege.org

εκδήλωσης του φαινομένου. Αφορά την άσκηση φυσικής βίας, χτυπήματα, τσιμπήματα, δαγκωνιές, σπρωξίματα, τρικλοποδιές, γρονθοκοπήματα, την καταστροφή ή την κλοπή προσωπικής περιουσίας. Τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια αποτελούν αποδέκτες σωματικής βίας. Αυτή η μορφή εκφοβισμού συνδέεται άμεσα με τη μυϊκή δύναμη ή τη σωματική διάπλαση του 'εκφοβιστή' (bully). Για το λόγο αυτό, συχνά εκδηλώνεται από μεγαλύτερης ηλικίας μαθητές σε μαθητές μικρότερων τάξεων, με σπρωξίματα στους διαδρόμους και τις σκάλες του σχολείου, εγκλεισμούς σε τουαλέτες και αποθηκευτικούς χώρους ή με την άσκηση πίεσης προκειμένου τα θύματα να κάνουν κάτι παρά τη θέλησή τους (Van Niekerk, 1993; Smith & Sharp, 1994; Byrne, 1994; Leach, 1997).

Ε. Κοινωνικός: Ο κοινωνικός εκφοβισμός αφορά το σκόπιμο αποκλεισμό των

μαθητών από κοινωνικές δραστηριότητες ή με την άσκηση επιρροής στην ομάδα των συνομηλίκων ώστε να αισθανθούν αντιπάθεια για το θύμα, προκειμένου να υποδαυλίζεται συστηματικά η αυτοεκτίμηση του θύματος και μπορεί να είναι άμεσος ή έμμεσος. Άμεσα εκδηλώνεται με το συστηματικό αποκλεισμό, απομόνωση και αδιαφορία απέναντι στο θύμα.

Έμμεσα εκδηλώνεται με 'σιωπηλό' αποκλεισμό ο οποίος γίνεται αντιληπτός από το θύμα μόνο όταν επιχειρήσει να συμμετέχει στη συγκεκριμένη ομάδα (Coloroso, 2003:17; Lee, 2004:10).

Εικόνα 6: [Nouvelles et articles en vedette - AboutKidsHealth](http://Nouvelles%20et%20articles%20en%20vedette%20-%20AboutKidsHealth)

www.aboutkidshealth.ca

ΣΤ. Σεξουαλικός: Πρόκειται για μια μορφή σεξουαλικής παρενόχλησης, η οποία αφορά αγόρια και κορίτσια και εκδηλώνεται με υβριστικά σχόλια ή πειράγματα

σεξουαλικού περιεχομένου, ανήθικες χειρονομίες, ανεπιθύμητα αγγίγματα ή δημοσιοποίηση περιπαιχτικών σεξουαλικών σκίτσων μέχρι και

Εικόνα 7: [Opinion: School bullying's chilling new front - CNN.com](http://Opinion%20-%20School%20bullying's%20chilling%20new%20front%20-%20CNN.com)

www.cnn.com

σοβαρών σεξουαλικών επιθέσεων.

Ζ. Ρατσιστικός: Πρόκειται για την εκδήλωση λεκτικής, συναισθηματικής ή και σωματικής βίας που στόχο έχουν να προσβάλλουν το θύμα λόγω της καταγωγής του, της κοινωνικής τάξης του, της οικονομικής κατάστασης της οικογένειά τους και γενικά της διαφορετικότητάς του από το σύνολο της πλειοψηφίας

Εικόνα 8: [Racist bullying - Racial bullying - Racist bullying of migrants](http://www.schoolbullyingcouncil.com)
www.schoolbullyingcouncil.com

Η. Εκφοβισμός με εκβιασμό (extortion): Συνήθως αναφέρεται στην κλοπή ή καταστροφή υλικών αντικειμένων του θύματος, όπως την εκούσια απόσπαση χρημάτων ή προσωπικών αντικειμένων και συνοδεύεται από απειλές ή και τον εξαναγκασμό σε ανεπιθύμητες, αντικοινωνικές πράξεις.

Εικόνα 10: [Revealed: Shocking Bullying Statistics 2014!nobullying.com](http://nobullying.com)

Θ. Ηλεκτρονικό bullying/cyber bullying: Το cyberbullying περιγράφεται ως "η επαναλαμβανόμενη και εκ προθέσεων βλάβη που προκαλείται διαμέσου της χρήσης ηλεκτρονικών υπολογιστών, κινητών τηλεφώνων και άλλων ηλεκτρονικών συσκευών" και εμφανίζεται συχνότερα σε ιστότοπους όπου συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός εφήβων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η αποστολή υβριστικού ή απειλητικού υλικού μέσω e-mails και των υπηρεσιών MMS και SMS των κινητών τηλεφώνων και των διαδικτυακών τόπων κοινωνικής δικτύωσης, ή τον αποκλεισμό ενός ατόμου από μια δικτυακή ομάδα ή επαναλαμβανόμενες κλήσεις στο κινητό του από άγνωστο νούμερο.

Εικόνα 9: [Blog do IPOG - Page 5](http://www.ipog.edu.br)
www.ipog.edu.br

Ενότητα 1.2

Διάγνωση και οι διάφορες διαστάσεις του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού (Νομικές, παιδαγωγικές, ψυχολογικές, κοινωνικές)

Σκοπός της ενότητας αυτής είναι η διερεύνηση των διαφόρων διαστάσεων του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού με σκοπό την αποτύπωση του προβλήματος ως συστημικού φαινομένου, το οποίο χρήζει συστηματικής και δυναμικής αντιμετώπισης. Μέσα από την ανάλυση των διαστάσεων ιδίως των ψυχολογικών αναδεικνύονται και οι μηχανισμοί διάγνωσης του προκειμένου να λαμβάνονται κατάλληλα μέτρα αντιμετώπισης του φαινομένου.

Όταν θα έχετε ολοκληρώσει τη μελέτη της ενότητας αυτής, θα είστε σε θέση να:

- κατανοείτε τις αιτίες και τα αποτελέσματα του φαινομένου μέσα από το αλληλεπιδραστικό πλαίσιο που διαμορφώνουν οι νομικές παιδαγωγικές, ψυχολογικές, κοινωνικές παράμετροι
  - αναφέρετε και να αξιολογείτε τις συνέπειες του φαινομένου ως προς τη ψυχολογία των εμπλεκομένων
  - εντοπίζετε τα αίτια εκδήλωσης του σχολικού εκφοβισμού
  - αναγνωρίζετε το υπάρχον νομικό πλαίσιο και τις εξ αυτού επιτρεπόμενες βασικές παιδαγωγικές πρακτικές
-
- Νομικές διαστάσεις
  - Ψυχολογικές διαστάσεις
  - Παιδαγωγικές διαστάσεις
  - Κοινωνικές διαστάσεις

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει δύο βασικές υποενότητες. Στην πρώτη επισημαίνεται η πολυδιάστατη και συστημική σύστασή του όπως διαμορφώνεται από τους άξονες πολιτισμός, κοινότητα, σχολείο, οικογένεια και τη ψυχοσύνθεση του ίδιου του μαθητή. Επιδιώκοντας τη διερεύνηση των αιτιών εκδήλωσης του φαινομένου αλλά και του πλαισίου όπου διενεργείται, στη δεύτερη υποενότητα εξετάζονται οι νομικές του διαστάσεις, στην τρίτη οι ψυχολογικές, στην τέταρτη οι παιδαγωγικές, ενώ στην πέμπτη γίνεται μία μικρή αναφορά σε κοινωνικά φαινόμενα που συντηρούν το φαινόμενο.

1.2.1 Εισαγωγή

Ο σχολικός εκφοβισμός και η βία αποτελεί ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που τείνει να εξαπλώνεται ανησυχητικά τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς, με τεράστιες αρνητικές συνέπειες ως προς τη διαμόρφωση ‘υγιών’ αυριανών πολιτών. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να καταστεί σαφές το πλαίσιο διάγνωσής του και να αναλυθεί ως προς τις διάφορες διαστάσεις του, οι οποίες είτε αναφέρονται στα αίτια ή στα αποτελέσματα ή ακόμα και στην αντιμετώπιση της παθογόνου αυτής κατάστασης. Συγκεκριμένα θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού ως προς τις νομικές, παιδαγωγικές, ψυχολογικές και κοινωνικές του διαστάσεις. Μάλιστα σύμφωνα με το **κοινωνικό-οικολογικό μοντέλο** των Fried & Fried (1996:6-8) η επιθετικότητα των ανηλίκων που εκδηλώνεται με τη μορφή της σχολικής βίας είναι το αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων που επιδρούν στο ανήλικο άτομο, όπως ο πολιτισμός, η κοινότητα, το σχολείο, η οικογένεια και προσωπικά θέματα. Οι παράγοντες αυτοί αναπαρίστανται ως πέντε ομόκεντροι κύκλοι με τον μαθητή στο επίκεντρο.

Εικόνα 11 Παράγοντες που επιδρούν αναφορικά με το σχολικό εκφοβισμό (Fried & Fried, 1996:7)

Πρόκειται, λοιπόν, για ένα συστημικό, δυναμικό πλαίσιο, το οποίο δρα ως καθοριστικός παράγοντας στην ανάπτυξη του μαθητή-νεαρού ατόμου. Το πλαίσιο αυτό δύναται να παρέχει πλούσια ερεθίσματα και ευνοϊκές συνθήκες για μια ιδανική εξέλιξη (γνωστική, ψυχολογική, συναισθηματική, κλπ.) του ατόμου ή ακόμα και η ελλειμματική ή προβληματική σύσταση ενός και μόνο άξονα (πολιτισμός, κοινότητα, σχολείο, οικογένεια) του πλαισίου μπορεί να περιχαρακώσει το άτομο και να μην του επιτρέψει να καλλιεργήσει όλες του τις

δυνατότητες.

1.2.2 Νομικές διαστάσεις

Αναφορικά με την ελληνική εκπαιδευτική νομοθεσία δεν υπάρχει καμιά πρόβλεψη για την παραβατικότητα ανηλίκων στο σχολείο και συγκεκριμένα για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού. Στο νομοθετικό εκπαιδευτικό πλαίσιο δεν υπάρχουν σαφείς αναφορές για τις αρμοδιότητες των παραγόντων της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Σχολικοί Σύμβουλοι, Διευθυντές σχολικών μονάδων, Εκπαιδευτικοί) απέναντι στα φαινόμενα της σχολικής βίας. Οι αρμοδιότητές τους και το πλαίσιο αντιμετώπισης και διαχείρισης περιστατικών σχολικού εκφοβισμού συνάγονται από τα γενικότερα καθήκοντά τους και τις υποχρεώσεις τους όπως ορίζονται σε διάφορους νόμους και άρθρα που βρίσκονται διάσπαρτα σε διάφορα προεδρικά διατάγματα και υπουργικές αποφάσεις (Γραίκος κ.α., 2013).

Σε περιπτώσεις παραβατικότητας των ανήλικων μαθητών στο σχολείο εφαρμόζονται οι διατάξεις του Ποινικού Κώδικα που αναφέρονται στους ανήλικους. Περιστατικά, τα οποία εμπίπτουν στο σωματικό, λεκτικό, κοινωνικό, ψυχολογικό, ρατσιστικό, σεξουαλικό και όλων των μορφών εκφοβισμού που διαπράττονται από κάποιον μαθητή εις βάρος κάποιου άλλου μέσα στον σχολικό χώρο αντιμετωπίζονται σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις του ισχύοντος από το 1979 προεδρικού διατάγματος, Π.Δ. 104/1979 «Περί σχολικού και διδακτικού έτους, υπηρεσιακών βιβλίων, εγγραφών, μετεγγραφών, φοιτήσεως, διαγωγής και τιμητικών διακρίσεων των μαθητών των σχολείων Μέσης Γενικής Εκπαιδύσεως». Χαρακτηριστικά στο εν λόγω προεδρικό διάταγμα, αναφέρεται στο άρθρο 27:

§1. Δια πάσαν υπαίτιον παρέκκλινιν εκ της προσηκούσης κατά την έννοιαν της §3 του Αρ. 26 του παρόντος Προεδρικού Διατάγματος διαγωγής και αναλόγως του βαθμού της παρεκκλίσεως ταύτης επιβάλλονται εις τους μαθητάς αι κάτωθι κυρώσεις:

α) παρατήρησις, β) επίπληξις, γ) ωριαία απομάκρυνσις εκ του διδασκομένου μαθήματος, δ) αποβολή εκ των μαθημάτων μέχρι 3 ημερών, ε) αποβολή εκ των μαθημάτων μέχρι 5 ημερών και στ) αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος.

Ενώ σύμφωνα με το άρθρο 5 της Εγκυκλίου Γ2/4094/23-09-1986 του ΥΠ.Ε.Π.Θ. (ΦΕΚ 619 Β') σχετικά με τον «Κανονισμό Λειτουργίας των Μαθητικών Κοινοτήτων» προβλέπεται η εξής διαδικασία που θα πρέπει να τηρείται προκειμένου να επιβληθούν κυρώσεις σε μαθητή:

-....ανεξάρτητα και πέρα από τη διαδικασία επιβολής ποινών, όπως ορίζεται κατά τη σχολική νομοθεσία, η γενική συνέλευση της μαθητικής κοινότητας στην οποία ανήκει ο μαθητής ή η μαθήτρια συνέρχεται έκτακτα με πρωτοβουλία του συμβουλίου της κοινότητας, συζητάει το θέμα και εισηγείται τον τρόπο αντιμετώπισής του στο σύλλογο των καθηγητών που έχει και την ευθύνη της τελικής απόφασης.

- Ο πρόεδρος της μαθητικής κοινότητας μεταφέρει στο σύλλογο των καθηγητών την άποψη της γενικής συνέλευσης της κοινότητας,
- Ο πρόεδρος της μαθητικής κοινότητας καθώς και το προεδρείο του μαθητικού συμβουλίου του σχολείου παραβρίσκονται στις αντίστοιχες συνεδριάσεις του συλλόγου των καθηγητών με δικαίωμα λόγου.
- Μαθητής, παραπεμπόμενος για παράπτωμα στο σύλλογο των καθηγητών, έχει δικαίωμα της απολογίας.
- Σε κάθε περίπτωση που συζητούνται στον σύλλογο των καθηγητών πειθαρχικά θέματα παραβρίσκονται στις σχετικές συνεδριάσεις με δικαίωμα λόγου και οι εκπρόσωποι των μαθητών.

Προσδοκώμενα
Αποτελέσματα

Εν συνεχεία, το Υπουργείο Παιδείας με την εγκύκλιο Γ2/6563/21-11-1996, **Υπ.Ε.Π.Θ.** έχει απαγορεύσει την ομαδική αποβολή καθώς και την αποβολή όλων των μαθητών που εμπλέκονται εκ περιτροπής. Μάλιστα ορίζει ότι θα πρέπει να διαπιστώνεται επιμελώς το μέγεθος της συμμετοχής κάθε μαθητή στην παραβατική πράξη, προκειμένου να επιβάλλονται ανάλογου μεγέθους ποινές (Σπυρόπουλος, 2010). Διαφαίνεται λοιπόν, αν και μη πλήρως θεσμοθετημένη, η τάση και η επιθυμία του Υπουργείου Παιδείας να εφαρμοστεί μια πιο εκσυγχρονισμένη και αναβαθμισμένη παιδαγωγικά πολιτική, όπως το μοντέλο της «συμβουλευτικής μεταξύ συνομηλίκων» και το μοντέλο της «Διαμεσολάβησης», τα οποία θα παρουσιαστούν αναλυτικά στα κεφάλαια 8, 9 και 10.

Έννοιες Κλειδιά

Εικόνα 12: www.coe.int

Το Συμβούλιο της Ευρώπης στην προσπάθειά του να διαφυλάξει τα δικαιώματα του παιδιού συγκρότησε το πρόγραμμα «Χτίζοντας με τη βοήθεια των παιδιών μια Ευρώπη για τα παιδιά» (www.coe.int/children), το οποίο ασχολείται με την προώθηση των δικαιωμάτων των παιδιών και με την προστασία των παιδιών από τη βία.

Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις

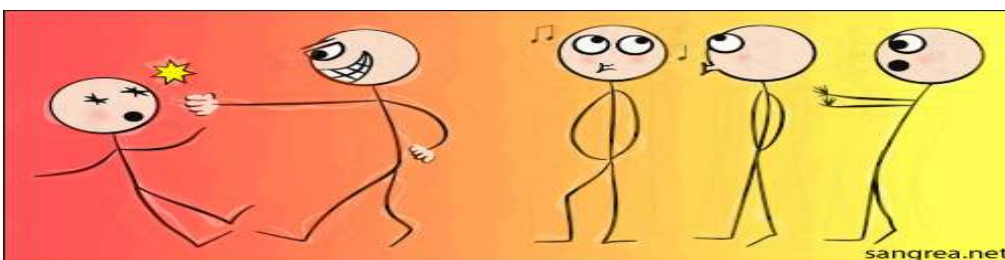
Συγκεκριμένα το πρόγραμμα εστιάζει σε θέματα όπως η βία στο σπίτι και στο σχολείο, η εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα παιδιά και το διαδίκτυο και τα παιδιά και το σύστημα δικαίου. Ανάμεσα σε άλλα αναφορικά με τα δικαιώματα του παιδιού διακηρύσσει ότι ως παιδί «Έχεις δικαίωμα προστασίας από όλες τις μορφές εκμετάλλευσης, κακοποίησης και σωματικής και ψυχολογικής βίας, περιλαμβανομένων και αυτών που συμβαίνουν στην οικογένεια και σε εγκαταστάσεις φροντίδας παιδιών» (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2009). Ενώ κατά τη διαβούλευση στο Όσλο, εντοπίστηκαν έξι τομείς προτεραιότητας προκειμένου να διασφαλιστούν τα δικαιώματα των παιδιών ως προς την ασφάλη και χωρίς βία μάθηση στο σχολικό περιβάλλον: 1) ανάπτυξη ολιστικών στρατηγικών των σχολικών μονάδων, 2) συνεργασία με τα παιδιά, 3) παροχή υποστήριξης για εκπαιδευτικούς και λοιπό προσωπικό, 4) ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, 5) εξασφάλιση νομικής προστασίας των παιδιών (Building a Europe for and with Children, 2011).

Μάλιστα, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο Υπουργών υιοθέτησε απόφαση δημιουργίας του ειδικού προγράμματος DAPHNE III (<http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/programma-daphne-iii>) ως τμήματος του γενικού Προγράμματος «Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δικαιοσύνη» και στα πλαίσια της πρόληψης του φαινομένου έχει εφαρμοστεί στην Ελλάδα το πρόγραμμα της Ε.Ψ.Υ.Π.Ε. «Stop στην ενδοσχολική βία» (<http://www.antibullying.gr/poioi-eimaste.html>).

Η εμφάνιση κρουσμάτων βίας μεταξύ των μαθητών στο σχολικό περιβάλλον είτε πρόκειται για περιστατικά μικρής συχνότητας είτε μεγάλης, δεν πρέπει να μας αφήνει περιθώρια για εφησυχασμό. Οι μεμονωμένες και αποσπασματικές αντιδράσεις των εκπαιδευτικών σε κάποια μόνο περιστατικά ακραίας βίας δεν είναι δυνατόν να αναστρέψουν τέτοιες καταστάσεις και να εμφυσήσουν στους μαθητές αξίες και στάσεις αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και το σεβασμό ως προς το συνάνθρωπό μας. Είναι πλέον επιτακτική η ανάγκη θέσπισης ενός σαφούς πλαισίου πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού, το οποίο θα υποστηρίζεται και τροφοδοτείται συστηματικά από εκπαιδευτικές πολιτικές και καλές πρακτικές.

1.2.3 Ψυχολογικές διαστάσεις

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού εμπλέκονται διάφορα μέρη, εκ των οποίων είναι και το θύμα (το παιδί που βιώνει εκφοβισμό), ο θύτης (το παιδί που εκφοβίζει) και τα παιδιά θεατές (οι παρατηρητές, bystanders). Η βίωση καταστάσεων και περιστατικών σχολικού εκφοβισμού από τα εμπλεκόμενα μέρη θα έχει πολλές σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις, είτε βραχυπρόθεσμα είτε μακροπρόθεσμα, στην ανάπτυξη και υγεία τους (Krige, et al., 2000).

Εικόνα 13: sangrea.net

το παιδί που βιώνει εκφοβισμό

Συνήθως το παιδί που στοχοποιείται και επιλέγεται να γίνει θύμα εκφοβισμού θα παρουσιάζει κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως **να διαφέρει κατά κάποιον τρόπο από τη μέση εικόνα του μαθητή** είτε ως προς τα φυσικά χαρακτηριστικά (ύψος, βάρος, χρώμα δέρματος, κλπ.) είτε ως προς στοιχεία όπως η θρησκεία, η εθνικότητα ή και οι σεξουαλικές του προτιμήσεις και **να είναι σε μειονεκτική θέση** ως προς τη δύναμη ή εξουσία σε σχέση με το παιδί που το

εκφοβίζει.

Λόγω των αναίτιων επιθετικών καταστάσεων που βιώνει θα υπάρχουν πολύ σοβαρές αρνητικές ψυχολογικές συνέπειες οι οποίες θα το επηρεάσουν, ενδεχομένως, για όλη του τη ζωή.

Ως προς την **προσωπικότητά** του ή τις **συναισθηματικές συνέπειες** θα διακρίνεται από:

Εικόνα 14: [Το παιδί που βιώνει εκφοβισμό » blogs.sch.gr](https://blogs.sch.gr)

- ✓ χαμηλή αυτοεκτίμηση,
- ✓ αίσθημα απελπισίας, ντροπής
- ✓ αδυναμία επίλυσης προβλημάτων,
- ✓ εμφάνιση μορφών κατάθλιψης
- ✓ αδυναμία εκδήλωσης συναισθημάτων ή έντονα συναισθηματικά ξεσπάσματα
- ✓ αίσθημα μοναξιάς,
- ✓ τάση για απομόνωση
- ✓ άρνηση για δημιουργία φιλίας και κοινωνικές συναναστροφές
- ✓ χαμηλές σχολικές επιδόσεις και αδικαιολόγητες απουσίες
- ✓ διαταραχές συμπεριφοράς
- ✓
- ✓
- ανασφάλειες
- ✓
- αυτοκτονίας

άγχος
φοβίες,

τάσεις

[\(http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/\)](http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/)

Ως προς τις **σωματικές συνέπειες** θα εμφανίζει τα εξής συμπτώματα:

- ✓ ψυχολογικά/ψυχοσωματικά προβλήματα (πονοκέφαλοι, κοιλιακά άλγη, κλπ)
- ✓ ενούρηση, διαταραχές ύπνου
- ✓ να δαγκώνει τα νύχια του
- ✓ να έχει απώλεια όρεξης

Ενώ σε πολύ βίαια περιστατικά σχολικού εκφοβισμού μπορεί το θύμα να χρειαστεί νοσηλεία λόγω σοβαρών τραυμάτων ή και στην έσχατη περίπτωση να χάσει την ίδια του τη ζωή. Να σημειωθεί δε, ότι λόγω της έντονα φορτισμένης ψυχολογικής κατάστασης του θύματος έχουν σημειωθεί πολύ ακραία περιστατικά όπου το θύμα, είτε κατά τη σχολική του ζωή είτε μετέπειτα ως ενήλικας, 'παίρνει το νόμο στα χέρια του' με ένοπλη επίθεση στο σχολείο όπου φοιτά ή φοιτούσε και σκοτώνει μαθητές, ως εκδικητική πράξη για τις επιθέσεις που βίωσε ο ίδιος (Roland & Munthe, 1987; Flannery, et al., 2004).

Αναφορικά με τη σχολική του ζωή, λόγω των καταστάσεων που βιώνει ταυτίζει το σχολείο με την έννοια της ανασφάλειας και της αποδοκιμασίας, με αποτέλεσμα να παρουσιάζει στοιχεία σχολικής άρνησης, ελλιπής σχολικής φοίτησης, αδυναμία συγκέντρωσης σε εργασίες, άρνηση συμμετοχής σε σχολικές δραστηριότητες και γενικά σταματά να συμμετέχει σε όποια μαθησιακή διαδικασία (Hawker & Boulton, 2000).

Εάν τα παιδιά αυτά δεν λάβουν την κατάλληλη στήριξη, θα αντιμετωπίζουν σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα και στη ζωή τους ως ενήλικες, επιδεικνύοντας αδυναμία να συνάπτουν διαπροσωπικές σχέσεις, να αναλαμβάνουν ευθύνες και να επιλύουν προβλήματα αλλά ακόμα και στο να έχουν μια ομαλή σεξουαλική ζωή.

Γενικά, το παιδί που βιώνει τον εκφοβισμό διακατέχεται από το αίσθημα του

Εικόνα 15: enallaktikidراسi.com

θυμού και της ντροπής για αυτό που του συμβαίνει, **ενοχή**, γιατί θεωρεί ότι εκείνο φταίει για αυτό που γίνεται και **φόβο**, αφού ζει συνεχώς με το συναίσθημα ότι θα το κοροϊδέψουν. Δυστυχώς, πολλές φορές τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού δεν γίνονται αντιληπτά από τους εκπαιδευτικούς και τους γονείς και, άλλες φορές, όταν γίνονται, συχνά

αποσιωπούνται για διάφορους λόγους ή δεν αντιμετωπίζονται λόγω της λανθασμένης εκτίμησης ότι το θύμα θα πρέπει να μάθει να το αντιμετωπίσει μόνο του. Σε γενικές γραμμές, παρατηρείται έλλειψη ενημέρωσης, περιορισμένη ευαισθητοποίηση και έλλειψη γνώσεων και δεξιοτήτων για την αντιμετώπιση του προβλήματος της σχολικής βίας τόσο αναφορικά με τους εκπαιδευτικούς αλλά και τους γονείς.

το παιδί που εκφοβίζει

Αν και το παιδί που εκφοβίζει είναι το ίδιο υπεύθυνο για την ‘κακοποίηση’ του

Εικόνα 16: blogs.sch.gr

θύματος διακατέχεται και αυτό από σημαντικά ψυχολογικά προβλήματα που χρήζουν ειδικής αντιμετώπισης. Συνήθως οι ‘έκφοβιστές’ διακρίνονται για την **αντικοινωνική τους συμπεριφορά και την τάση τους προς την παραβατικότητα**. Κατά τη σχολική τους ζωή συνήθως δεν έχουν καλή επίδοση στα μαθήματα ενώ

δημιουργούν προβλήματα την ώρα των μαθημάτων και αρέσκονται να προκαλούν τους εκπαιδευτικούς με τη συμπεριφορά τους. Γενικά στοιχεία που διακρίνουν το παιδί που εκφοβίζει είναι τα εξής:

- ✓ Διακατέχονται από την ανάγκη για κυριαρχία και επιβολής της εξουσίας τους σε άλλους
- ✓ Εκδηλώνουν αδυναμία ελέγχου παρορμήσεων και έλλειψη αίσθησης του μέτρου
- ✓ Εμφανίζουν μειωμένη ικανότητα αυτοελέγχου
- ✓ Διακρίνονται για την αδυναμία τους ως προς την τήρηση κανόνων και ορίων
- ✓ Έχουν διογκωμένη αντίληψη για τον εαυτό τους και απόλυτη έλλειψη ενσυναίσθησης (empathy)
- ✓ Αισθάνονται ασυνήθιστα χαμηλό άγχος
- ✓ Δυσκολεύονται στη διαλεκτική επίλυση των διαφορών τους και στη διαχείριση της επιθετικότητάς τους
- ✓ Επιδεικνύουν εχθρότητα απέναντι στο περιβάλλον τους, ιδιαίτερα σε γονείς και εκπαιδευτικούς
- ✓ Δεν έχουν ιδιαίτερα μεγάλη δημοτικότητα ενώ φθίνει καθώς προσχωρούν στις εκπαιδευτικές βαθμίδες
- ✓ Τους αρέσει να περιβάλλονται από άλλους συμμαθητές τους οι οποίοι τον θεωρούν αρχηγό τους

[\(http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/\)](http://www.e-abc.eu/gr/to-ergo/)

Η άσκηση σχολικής βίας από ένα παιδί, συνήθως, **αποτελεί τον πρόδρομο παραβατικής ή/και εγκληματικής συμπεριφοράς στο μέλλον**. Συνήθως τα άτομα αυτά ως ενήλικες εμπλέκονται με το νόμο, υποπίπτουν σε κατάχρηση εθιστικών ουσιών, ναρκωτικά, αλκοόλ, κλπ., ενώ όταν παντρευτούν συχνά επιβάλλουν την άποψή τους, κακοποιώντας τις συζύγους και τα παιδιά τους (Fried & Fried, 1996; Grarrett, 2003; Eriksen et al., 2012). Δημιουργείται, λοιπόν, ένας φαύλος κύκλος εφόσον και τα ίδια μπορεί να είναι θύματα ενδοοικογενειακής βίας.

τα παιδιά θεατές

Εικόνα 17: 4gymzografou.wordpress.com

Τα παιδιά θεατές αν και δεν αποτελούν τους δράστες των επιθετικών περιστατικών, παίζουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού και βίας ενώ ανάλογα με τη στάση που κρατούν διευκολύνουν ή λειτουργούν ανασταλτικά στην επανεμφάνιση παρόμοιων περιστατικών και γενικά στη διαίωσή τους. Αλλά βέβαια τα παιδιά επηρεάζονται το καθένα

διαφορετικά παρακολουθώντας τέτοιου είδους γεγονότα να διαδραματίζονται δίπλα τους.

Τα παιδιά θεατές ανάλογα με τη στάση που κρατούν, κατά τη διάπραξη περιστατικών σχολικής βίας, διακρίνονται στις εξής κατηγορίες:

- αυτά που αισθάνονται θυμό, ντροπή και ενοχή λόγω της μη παρέμβασής τους
- αυτά που είναι αδιάφορα και απομακρύνονται όταν εκδηλώνονται τέτοιες σκηνές βίας, προκειμένου να μην παρέμβουν
- αυτά που φοβούνται ότι ίσως είναι το επόμενο θύμα και σκόπιμα συμπράττουν με τους ‘εκφοβιστές’ (γελώντας ή παροτρύνοντας κατά τη διάρκεια των επιθετικών ενεργειών). Και αυτά όμως βιώνουν το αίσθημα της ντροπής και ενοχής.
- αυτά που γελούν και παροτρύνουν το παιδί που εκφοβίζει για το λόγο ότι συγκλίνουν με τη δική του συμπεριφορά ή κατά κάποιο τρόπο θαυμάζουν τον εκφοβιστή. Στην περίπτωση αυτή μπορούμε και να μιλάμε για πιθανούς εκφοβιστές (possible bullies).

Τα παιδιά θεατές εμφανίζουν λοιπόν διαφορετικές αντιδράσεις οι οποίες παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των επιθετικών περιστατικών αλλά και στη συνέχιση του φαινομένου. Όταν η αντίδρασή τους είναι να γελάσουν ή να χαμογελάσουν ή να κάνουν θετικά σχόλια σημαίνει ότι επιδοκιμάζουν ή ακόμα και ότι θαυμάζουν το παιδί που εκφοβίζει και κατά συνέπεια το παροτρύνουν να συνεχίσει. Όταν απλά αδιαφορούν ή μένουν μόνο σε αρνητικό σχολιασμό τότε πάλι ενισχύουν το ρόλο του εκφοβιστή, ο οποίος θα εντείνει την προσπάθειά του, με το να γίνει ίσως και πιο επιθετικός, προκειμένου να τους πάρει με το μέρος του.

1.2.4 Παιδαγωγικές διαστάσεις

Ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα ευρύτερο κοινωνικό φαινόμενο, που δεν αφορά μόνο ειδικές ομάδες ή μειονότητες, αλλά ολόκληρο το σχολικό πληθυσμό. Ερευνητικά πορίσματα καταδεικνύουν τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν το σχολικό κλίμα, η σχολική διοίκηση και οι παρεμβάσεις των εκπαιδευτικών στην αναχαίτιση ή την εκδήλωση της βίαιης συμπεριφοράς από τους μαθητές. Αναφορικά και σε διασύνδεση με την υποενότητα νομικές διαστάσεις, σχετικά με τις κυρώσεις που θα πρέπει να επιβάλλονται σε μαθητές που διαπράττουν επιθετικές ενέργειες εις βάρος των συμμαθητών τους συστήνεται:

- να αποφεύγεται η επιβολή αποβολών και η ποινικοποίηση της πράξης εφόσον κρίνονται αναποτελεσματικές από τις διάφορες ερευνητικές μελέτες. Το παιδί που εκφοβίζει αφού έχει τιμωρηθεί με αποβολή θα συνεχίσει να παρενοχλεί το θύμα του εκδικητικά για την ποινή που του

επιβλήθηκε. Γενικά, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να απαλλαγεί από το πρότυπο του 19ου αιώνα για το σωφρονιστή παιδονόμο.

- να μην επιζητείται η συμφιλίωση μεταξύ του δράστη και του θύτη, καθώς σε περίπτωση επανάληψης, ο εκφοβιστής θα επιβεβαιώσει την «δύναμη» και κυριαρχία» του ενώ το θύμα θα βρεθεί σε ακόμα δυσμενέστερη θέση, ψυχολογικά αν όχι και σωματικά.

Ο εκπαιδευτικός οφείλει να αντιμετωπίσει με τη δέουσα προσοχή ένα περιστατικό σχολικού εκφοβισμού, αφιερώνοντας εξίσου χρόνο και στα δύο μέρη –το θύτη και το θύμα- και όχι να αναλώνεται μόνο σε συζητήσεις με το θύτη. Θα πρέπει να προσπαθήσει να προσδιορίσει το πρόβλημα, εκμαιεύοντας αιτίες και κίνητρα που οδήγησαν το θύτη σε τέτοια συμπεριφορά. Οι δε λύσεις που θα προτείνει θα πρέπει να καλύπτουν και να γίνονται αποδεκτές και από τις δύο πλευρές των εμπλεκομένων.

Σε κάθε περίπτωση πάντως θα πρέπει να **καλλιεργείται τέτοιο κλίμα στο**

Εικόνα 18: lilysblackboard.org

σχολικό περιβάλλον ώστε να μην αποσιωπούνται τέτοια περιστατικά και το θύμα να εμπιστεύεται το εκπαιδευτικό προσωπικό για μια ομαλή διευθέτηση.

Ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης του φαινομένου είναι η πρόληψη. Η σχολική μονάδα αλλά και οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει εξ' αρχής της σχολικής χρονιάς να κοινοποιούν και να γνωστοποιούν στους μαθητές

αλλά και στους γονείς τους το πλαίσιο του κώδικα συμπεριφορά που ορίζει το σχολείο. Παράλληλα, θα πρέπει να εντάσσουν κατά το σχολικό προγραμματισμό, προγράμματα και projects που αφορούν τη ψυχοκοινωνική αγωγή των μαθητών. Μαζί με τις μαθησιακές υποχρεώσεις των μαθητών θα πρέπει να γίνεται και αναφορά στα δικαιώματά τους ως μαθητών αλλά και βάσει του πλαισίου για την προστασία των ανήλικων παιδιών που έχει οριστεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2009).

Συγκεντρωτικά συστήνονται οι παρακάτω ενέργειες πρόληψης στα πλαίσια του σχολείου:

- Συζήτηση και ενημέρωση των παιδιών από τους καθηγητές για τα δικαιώματά τους, αλλά και τους κανόνες συμπεριφοράς στο σχολείο.
- Εύρεση κατάλληλων τρόπων έκφρασης της επιθετικότητας, όπως τα αθλήματα και η τέχνη καθώς και κατάλληλο πλαίσιο για ανάδειξη της

- ομαδικής συνεργασίας και της ευγενούς άμιλλας.
- Ουσιαστική και αποτελεσματική εποπτεία κατά τα διαλείμματα, ιδίως στους χώρους όπου είναι πιθανό να συμβούν περιστατικά σχολικού εκφοβισμού από μαθητές, όπως οι τουαλέτες, αποθήκες, εργαστήρια, κλπ.
  - Επικοινωνία με τους γονείς για ευαισθητοποίησή τους αλλά και για την ενημέρωσή τους σχετικά με το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, προκειμένου να είναι προϊδεασμένοι ώστε να ανιχνεύσουν συμπτώματα εάν τυχόν εμπλακούν με κάποιο τρόπο τα παιδιά τους σε τέτοια περιστατικά.
  - Παρότρυνση στους γονείς για την ενεργή συμμετοχή τους στη σχολική ζωή των παιδιών τους και τη συνεργασία τους με το εκπαιδευτικό προσωπικό.
  - Μέριμνα και λήψη κατάλληλων ενεργειών για την ομαλή ένταξη νεοφερμένων μαθητών ή μαθητών με ειδικές ανάγκες.
  - Ανάπτυξη διαθεματικών προγραμμάτων, συνδεδεμένων με το πρόγραμμα σπουδών για την προαγωγή της ψυχικής υγείας των μαθητών προκειμένου να ενισχυθεί και το αίσθημα της συνεργασίας και της αλληλοκατανόησης μεταξύ των μαθητών.
  - Επιμόρφωση του εκπαιδευτικού προσωπικού για την αναγνώριση και αποτελεσματική διαχείριση του φαινομένου

(Ψυχολογία, φιλοσοφία, επιστήμες, παιδεία (blog), 2014)
Εταιρεία Ψυχοκινητικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (ΕΨΥΠΕ)

1.2.5 Κοινωνικές διαστάσεις

Βέβαια, ο σχολικός εκφοβισμός δεν αποτελεί φαινόμενο παρθενογένεσης αλλά αποτέλεσμα μίμησης συμπεριφορών που ενυπάρχουν στην κοινωνία. Όπως αναφέρθηκε και στην Εισαγωγή της ενότητας, σύμφωνα με το μοντέλο των Fried & Fried (1996), η κοινότητα-κοινωνία αποτελεί τον κύκλο που περικλείει και επηρεάζει όλους τους άλλους άξονες, αν υποθέσουμε ότι ζούμε στα πλαίσια ενός ιδανικού πολιτισμού όπου επικροτείται η καλή συμπεριφορά, η ειρηνική συμβίωση και η δημοκρατική και ειρηνική επίλυση των διαφορών (τουλάχιστον για το σημερινό δυτικό πολιτισμό).

Το πλαίσιο όμως συγκρότησης και διαφύλαξης των αξιών και υγιών προτύπων μιας κοινωνίας επηρεάζεται με τη σειρά του από άλλους άξονες, οι οποίοι είναι δυνατόν να διασπάσουν την ομαλή της σύσταση ακόμα και εάν δεν πρόκειται για θεσμοθετημένες συμπεριφορές. Τέτοιου είδους παράγοντες είναι η οικονομική κατάσταση που επικρατεί σε μία κοινωνία, οι πολιτικές που ενστερνίζεται η χώρα, οι οποίες ανάλογα με τα συμφέροντά της συνεχώς μεταβάλλονται αλλά και η εφαρμογή και η υποστήριξη πολιτικών από άλλες κοινωνίες-χώρες.

Εικόνα 19: www.grreporter.info

Επιπλέον, ο σχολικός εκφοβισμός ως ενέργεια μίμησης συμπεριφορών ενηλίκων, θα πρέπει να διερευνηθεί τόσο στο μικρο-επίπεδο του σχολείου και της οικογένειας, αναλύοντας τις διαπροσωπικές σχέσεις και τη συνεργασία του εκπαιδευτικού προσωπικού και τη συμπεριφορά των γονιών τόσο μεταξύ τους αλλά και απέναντι στα παιδιά τους αλλά και στο μακρο-επίπεδο της κοινωνίας μας τόσο μέσα από την υπερβολική μας έκθεση σε βίαιες πράξεις (gratuitous violence) από τα ΜΜΕ (ταινίες, ειδήσεις, ακόμα και παιδικά προγράμματα) όσο και σε παγιωμένες κοινωνικές καταστάσεις (βιαιοπραγίες μεταξύ αστυνομικών και διαδηλωτών, χουλιγκανισμός, κλπ.), οι οποίες εκπέμπουν λανθασμένα μηνύματα στα νεαρά άτομα. Για παράδειγμα, ο χουλιγκανισμός μπορεί να γίνει αντιληπτός ως ηρωική πράξη, εφόσον κάποιος 'υπερασπίζεται' την ομάδα του.

Οι κοινωνικές αυτές αναφορές αποτελούν σημεία αφόρμησης αλλά και το αποτέλεσμα από την έκθεση των νεαρών ατόμων σε τέτοια περιστατικά. Πρόκειται λοιπόν για μια δυναμική διάσταση, στην οποία θα πρέπει να παρέμβουμε προκειμένου να αλλάξουμε το τοπίο και στη σχολική ζωή ενώ παράλληλα το σχολείο ως φορέας διαπαιδαγώγησης θα πρέπει να συμβάλλει καθοριστικά στην αλλαγή κουλτούρας στην κοινωνία. Οι κοινωνικές παράμετροι που συμβάλλουν στα κρούσματα σχολικού εκφοβισμού, θα αναλυθούν διεξοδικά στο Κεφάλαιο 2, το οποίο αναφέρεται στις σύγχρονες ερμηνευτικές προσεγγίσεις.

Σύνοψη

Η βία μεταξύ των μαθητών ή σχολικός εκφοβισμός είναι η εσκεμμένη, απρόκλητη, συστηματική και επαναλαμβανόμενη βία και η επιθετική συμπεριφορά με σκοπό την επιβολή, την καταδυνάστευση και την πρόκληση σωματικού και ψυχικού πόνου σε συμμαθητές από συμμαθητές τους, στα πλαίσια μιας διαπροσωπικής σχέσης που χαρακτηρίζεται από δυσαναλογία εξουσίας, εντός και εκτός σχολείου. Μέσα σε αυτήν την κατάσταση, τα παιδιά που εκφοβίζονται είναι «οι ισχυροί», οι οποίοι θεωρούν ότι μέσα από τις πράξεις τους θα αντλήσουν κάποιο όφελος, όπως ευχαρίστηση, κοινωνικό κύρος ή ακόμα και υλικές απολαβές. Στον αντίποδα βρίσκονται τα θύματα, τα οποία κατέχουν τη θέση του «αδύναμου» παθητικού αποδέκτη των βίαιων αυτών ενεργειών. Ο σχολικός εκφοβισμός διακρίνεται σε διάφορες μορφές, όπως ο άμεσος σωματικός και λεκτικός εκφοβισμός, ο έμμεσος εκφοβισμός (π.χ.,

κοινωνική απομόνωση, διάδοση ψευδούς φήμης), ο σεξουαλικός, ο ρατσιστικός, ο ηλεκτρονικός, ο κοινωνικός εκφοβισμός και ο εκφοβισμός με εκφοβισμό που αφορά τη βίαιη αρπαγή ή καταστροφή προσωπικών αντικειμένων του παιδιού που εκφοβίζεται.

Σχολικός εκφοβισμός δεν αποτελούν τα μεμονωμένα επιθετικά περιστατικά μεταξύ μαθητών, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από ισότητα στη 'δύναμη' (κοινωνική, σωματική διάπλαση, κλπ.) ή που διακατέχονται από ίδια συναισθηματικοί φόρτιση (και οι δύο μαθητές είναι θυμωμένοι). Τέλος, σχολικός εκφοβισμός δεν αποτελούν οι αστεϊσμοί μεταξύ των μαθητών με τη μορφή καλοπροαίρετων πειραγμάτων και εφόσον ο αποδέκτης φαίνεται να μην τον ενοχλεί. Η βία μεταξύ των μαθητών έχει σοβαρές, βραχυπρόθεσμες αλλά και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην ανάπτυξη και υγεία τους. Τα παιδιά που εκφοβίζονται εμφανίζουν συχνά χαμηλή αυτοεκτίμηση, ψυχοσωματικά προβλήματα, σχολική άρνηση, έντονο άγχος, διαταραχές ύπνου, φοβίες, κατάθλιψη ακόμα και τάσεις για αυτοκτονία. Τα παιδιά που εκφοβίζουν εμφανίζουν μειωμένη ικανότητα αυτοελέγχου, αδυνατούν να τηρήσουν κανόνες και όρια και δυσκολεύονται στη διαλεκτική επίλυση των διαφορών τους και στη διαχείριση της επιθετικότητάς τους και ενδέχεται και στο μέλλον να εκδηλώνουν αντικοινωνικές και παραβατικές συμπεριφορές.

Δυστυχώς, τα περιστατικά βίας μεταξύ των μαθητών στα σχολεία δεν αντιμετωπίζονται πάντα με τον πιο κατάλληλο τρόπο. Είναι πλέον επιτακτική η ανάγκη θέσπισης ενός σαφούς πλαισίου πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού στο σχολικό περιβάλλον, το οποίο αποτελεί τον πιο αρμόδιο φορέα για τη σωστή διαπαιδαγώγηση των εφήβων και την διοχέτευση υγιών πολιτών στην κοινωνία μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Βασιλείου, Π. Σ. (2005). Το σχολείο ως κοινωνικό πλαίσιο για την κατανόηση του φαινομένου του εκφοβισμού. Διπλωματική εργασία - Πάντειο Πανεπιστήμιο. Διατμηματικό ΠΜΣ "Κοινωνικός Αποκλεισμός, Μειονότητες και Φύλο", κατεύθυνση Εγκληματολογίας, 2005

http://srv-ipeir.pde.sch.gr/educonf/1/01_.pdf

Γραίκος, Ν., Μαρκάδας, Σ. & Τάρη, Ε. (2013). Αρμοδιότητες Σχολικών Συμβούλων, Διευθυντών - Διευθυντριών Σχολικών μονάδων και Συλλόγου Διδασκόντων για ζητήματα σχολικής βίας: γενικό νομοθετικό και τυπικό πλαίσιο, εναλλακτικές προτάσεις αντιμετώπισης της σχολικής βίας με τη συνεργασία των εμπλεκόμενων φορέων. στο (συντ. Σοφία Βαβέτση & Αικατερίνη Σουσαμίδου)

Επιθετική Συμπεριφορά στο Σχολείο - Ζητήματα και Προτάσεις. Εκδόσεις Φυλάτος
Εταιρεία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου. (2008). Μίλα
μη φοβάσαι, Αθήνα: Ε.Ψ.Υ.Π.Ε

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. (2009). Εγώ έχω δικαιώματα, εσύ έχεις δικαιώματα,
αυτός/αυτή έχει δικαιώματα ...
([http://www.coe.int/t/dg3/children/news/20th%20anniversary%
20un%20crc_files/BrochureCR_Greek.pdf](http://www.coe.int/t/dg3/children/news/20th%20anniversary%20un%20crc_files/BrochureCR_Greek.pdf)

Καραβόλτσου, Α. Αθηνά (2013). Συνοπτικό εγχειρίδιο αντιμετώπισης σχολικού
εκφοβισμού εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
Διπλωματική εργασία του Μεταπτυχιακού Προγράμματος στην Προαγωγή και
Αγωγή Υγείας, της Ιατρικής Σχολής, του Εθνικού & Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών
http://blogs.sch.gr/kyriakou/files/2013/02/sxolikos_ekfovismos.pdf

Σπυρόπουλος, Φ. (2010). Καλές Πρακτικές Ευρωπαϊκών χωρών για την
αντιμετώπιση της σχολικής βίας. Ομαδική βία και επιθετικότητα στα
σχολεία.(επιμ. Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Α). Ειδική Επιτροπή Μελέτης
των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας (ΕΕΜΟΕΒ). Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του
Ανθρώπου. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010

Ψάλτη, Αν., & Κωνσταντίνου, Κ. (2007). Το φαινόμενο του εκφοβισμού στα
σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Η επίδραση του φύλου και της
εθνοπολιτισμικής προέλευσης. *Ψυχολογία*, 14(4), 329-345.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Barone, F. J. (1997). *Bullying in schools*. *Phil Delta Kappen* 79 (1) 80-82

Building a Europe for and with Children. (2011). “Tackling violence in
schools”. SRSG on Violence against children. Oslo, 27-28 June 2011.
http://www.coe.int/t/dg3/children/violence/OsloReport_en.pdf

Byrne, B. (1994). *Coping with bullying in schools*. London: Cassel

Coloroso, B. (2003). *The bully, the bullied and the bystander*. New York: Harper
Collins Publishers

Dawkins, J. (1995). Bullying in schools: Doctors’ responsibilities. *British
Medical Journal*, 310, 274–275.

Eriksen, T. L. M., Nielsen, H. S., & Simonsen, M. (2012). The Effects of
Bullying in Elementary School. IZA

Espelage, D., & Swearer, S.M. (2003). Research on school bullying and

victimization: what we learned and where do we go from here? *School Psychology Review*, 32(3), 365 -383

Farrington, D. P. (1995). The Twelfth Jack Tizard Memorial Lecture, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36 (6), 1469-7610.

Flannery, D.J., Singer, M. I., & Wester, K. L. (2004). Impact of exposure to violence in school on child and adolescent mental health and behavior. *Journal of Community Psychology*, 32(5), 559–573

Fried, S., Fried, P. (1996). Bullies and victims. Helping your child survive the schoolyard battlefield. New York: M Evans

Georgiou, St. & Stavrinides, P. (2008). *Bullies, victims, and bully-victims: psychosocial profiles and attributions styles*. *School Psychology International*, 29 (5), 574-589.

Hawker, D.S.J., Boulton, M.J. (2000). Twenty years of research on peer victimization and psychological maladjustment: a meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41, 441-455.

Krige, H., Pettipher, R., Squelch & Swart, E. (2000). A teachers' and parents' guide to bullying. Auckland Park: Rand Afrikaans University

Leach, J.J. (1997). Teachers and pupil perceptions of bullying behavior in model C primary schools in the Pietermaritzburg area. Pietermaritzburg: University of Natal

Lee, C. (2004). Preventing Bullying in Schools. A guide for teachers and other professionals. London: Paul Chapman Publishing

Lizhegu, M. E. (2012). A whole-school approach to managing bullying behaviour among learners in secondary schools in the Vhembe district in the Limpopo province. (minor-dissertation).

Neser, J., Ovens, M., Van der Merwe, E., Moradi, R. (2002). Bullying in schools: a general overview. *Acta criminological*, 15(5) 123-135

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: what we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.

Olweus, D. (1997). Bullying or Victim problems in school. Facts and Intervention. *European Journal of Psychology of Education*, 12(4), 495-510

Pateraki, L., & Houndoumadi, A. (2001). Bullying among primary schoolteachers in Athens, Greece. *Educational Psychology* 21 (2), 167– 175.

Pinheiro, P. S. (2006). World report on violence against children. United Nations Secretary General's Study on Violence Against Children New York: United States

Roberts, Jr, W.B. (2006). *Bullying from both sides. Strategic Intervention for*

working with bullies and victims. California: Corwin Press

Smith, P.K., Sharp, S. (1994). School bullying. Insights and perspectives. London: David Fulton

Smith, P.K., Talamelli, L., Cowie, H., Naylor, P., & Chauhan, P. (2004). *Profiles of Non-Victims, Escaped Victims, Continuing Victims and New Victims of School Bullying*. *British Journal of Educational Psychology*, 74, 565–581.

Smith, P. K., & Brain, P. (2000). Bullying in schools: lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior*, 26, 1-9

Stavrinides, P., Paradeisiotou, A., Tziogouros, C., Lazarou, C. (2010). Prevalence of Bullying among Cyprus Elementary and High School Students. *International Journal of Violence and School*, 114-128
<http://www.ijvs.org/files/Revue-11/05.-Stavrinides-Ijvs-11.pdf>

Tackling Violence in Schools: A global perspective. Bridging the gap between standards and practice. Office of the Special Representative of the Secretary-General on Violence against Children (2012)

Van Niekerk, A.S.L. (1993). The school bully. *Education and Culture*, 16 (nd) 35-36

Whitney, I., Smith, P.K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/ middle and secondary schools. *Educational Research*, 35(1): 3-25

Δικτυογραφία

•<http://www.antibullying.eu/>

•<http://www.epsype.gr/>

•<http://www.e-abc.eu/>

•<http://www.hamogelo.gr/4-1/909/Sxolikos-ekfobismos>

•<http://sciencearchives.wordpress.com/2014/03/16/%CE%BF-%CF%81%CF%8C%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C/>

(Ψυχολογία, φιλοσοφία, επιστήμες, παιδεία (blog), 2014) (Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στο σχολικό εκφοβισμό, 2014)

Προτεινόμενη συμπληρωματική βιβλιογραφία για περαιτέρω μελέτη

Council of Europe (2012). Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education: Guidelines for Educators. <http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/>

Εταιρείας Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου Ε.Ψ.Υ.Π.Ε. (blog): «Έντυπο υλικό για το σχολικό εκφοβισμό» & «Οπτικοακουστικό ενημερωτικό υλικό για τον σχολικό εκφοβισμό» <http://epsype.blogspot.com/2012/02/6.html>

Kyriakides, L., Kaloyirou C., & Lindsay G. (2006). An analysis of the revised Olweus bully/victim questionnaire for students using the Rasch measurement model. *British Journal of Educational Psychology*, 76, 781–801.

Συνήγορος του Πολίτη: www.0-18.gr/gia-megaloyis/bia-sto-scholeio

Χηνάς, Π. & Χρυσαιφίδης, Κ. (2000). Επιθετικότητα στο σχολείο. Προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2ο Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης, ΕΠΕΑΕΚ. Έργο: Κοινωνικές Επιστήμες Ι.